

Byarums kyrka

Antikvarisk medverkan i samband med fasadunderhåll på von Sethska gravkoret,
Byarums socken i Vaggeryds kommun, Jönköpings län, Växjö stift

Byarums kyrka

Antikvarisk medverkan i samband med fasadunderhåll på
von Sethska gravkoret,
Byarums socken i Vaggeryds kommun, Jönköpings län,
Växjö stift

Jönköpings läns museums dnr: 249/2018
Länsstyrelsens dnr: 433-8812-2018, 433-8332-2019

Rapport och foto: Britt-Marie Börjesgård
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Distribution: Digital pdf

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2021

Innehåll

Inledning.....	5
Syfte.....	5
Historik.....	6
Beskrivning inför åtgärder.....	7
Vidtagna åtgärder.....	9
Foglagningar.....	9
Stenlagningar.....	9
Konservering Dachsbergiska porträttgravstenen.....	10
Sammanfattning.....	10
Utförda arbeten.....	10
Utvärdering.....	10
Antikvariska iakttagelser och noteringar.....	10
Arbetenas omfattning och metod.....	10
Eventuellt skydd av Dachsbergiska gravstenen.....	11
Administrativa uppgifter.....	12
Arkiv.....	12
Tryckta källor och litteratur.....	12

Bilagor

Bilaga 1. Fotobilaga.....	13–16
Bilaga 2. Konservatorsrapport.....	17–19

Utdrag ur digitala fastighetskartan.

Inledning

Länsstyrelsen lämnade i beslut daterat 2019-02-12 tillstånd till renovering av fasaden på von Sethska gravkoret på Byarums kyrka, dnr 433-8812-18. Tillståndet omfattade nämnda arbeten. Som villkor gällde bl.a. att arbetena skulle ske i samråd med stenkonservator och med antikvarisk medverkan samt att arbetena dokumenterades.

Arbetena genomfördes under maj och juni 2021.

Parallellt i tid genomfördes även konservatorsinsatser på den Dachsbergiska porträttgravstenen som sitter infäst i långhusets östfasad i anslutning till koret. Länsstyrelsen lämnade tillstånd till dessa arbeten i beslut daterat 2019-10-10, dnr 433-8232-2019. Föreliggande rapport sammanfattar vad som framkom vid de aktuella arbetena.

Syfte

Syfte med åtgärden var av underhållskaraktär, att åtgärda urfallna stenar och laga skadade fogar.

Syftet med den antikvariska medverkan var att dokumentera de genomförda åtgärderna i allmänhet, men även att fånga upp eventuella kulturhistoriska iakttagelser.

Byarums kyrka från sydost med det von Sethska gravkoret före åtgärd.

Historik

Byarums kyrka är en i grunden medeltida kyrka som har byggts till och förändrats genom århundradena. Kyrkan härrör till sina äldsta delar från tidig medeltid. Stora ändringar genomfördes under 1700-talets andra hälft då gravkoret i sandsten i korets förlängning tillkom på 1750-talet, korsarmarna uppfördes 1766 och det befintliga tornet stor färdigt 1786.

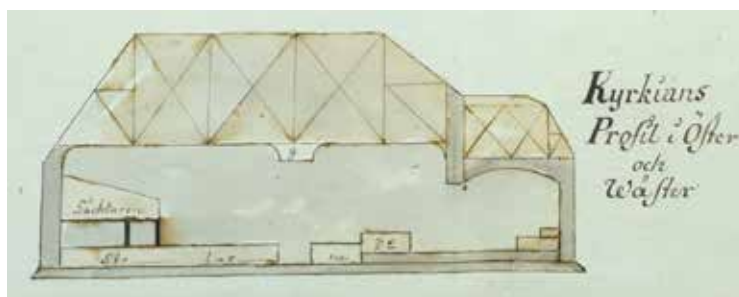
Det von Sethska gravkoret är uppfört 1758–59 och bekostades av riksrådet Gabriel von Seth, friherre och greve, född 1690 i Kåröd och avliden 1774 på Hörle bruk. Genom sitt andra giftermål med Anna Margareta Lilliecreutz år 1743, fick Gabriel von Seth tillgång till ett antal småländska egendomar samt andelar i Tabergs bergslag och Götafors bruk. Säteriet Bratteborg blev familjens huvudgård och Byarums kyrka därmed deras sockenkyrka.

En gravkammare för familjen von Seth inrättades i källaren och byggnaden i övrigt fick utgöra ett utvidgat kor för kyrkan. Att koret även utgör ett gravkor manifesteras genom det epitafium som står mot korets sydvägg och utfördes 1775 av den franske konstnären och skulptören Pierre Hubert l'Archevêque.

Den stora porträttgravstenen över David Dachsberg och hans hustru som idag sitter på långhusets östra gavel låg troligen ursprungligen inne i kyrkan. Stenen låg förmodligen över det Dachsbergska gravkoret som iordningställdes på 1660-talet för överste Dachsberg och hans maka under den medeltida kyrkans korgolv. Det är inte känt när gravkoret övergavs och raserades, inte heller när gravstenen fick sin nuvarande placering. Gravkoret och rätten att nyttja detsamma lär under 1750-talet ha sålts av en sondotter till David Dachsberg, frågan var redan då omtvistad och åsikterna gick isär. Frågan var till och med föremål för domstolsförhandlingar som finns återgivna i Byarums hembygdsförenings årsskrift 1966.

På den uppmättningsritning som lantmätare Nils Jacob Liedbeck upprättade 1780 inför ansökan till Kungl. Maj:t att uppföra tornet i väster finns en genomskärning av kyrkan från söder. På den ser man att golvnivån är högre i den del av kyrkan som utgjorde det tidigare koret än i långhuset i väster. Detta innebär att det Dachsbergska gravkoret kan ha legat kvar under golvet då golvnivån på det von Sethska gravkoret är anpassad efter denna nivå.

I fasadritningen över den östra fasaden återges det von Sethska

Detalj av uppmättningsritning från 1780, Byarums kyrka sektion från söder.

Den östra fasaden, med det då förhållandevis nyuppförda gravkoret. Uppmätningssritning från 1780 inför byggandet av tornet.

gravkoret i detalj, om gravstenen redan då hade haft sin nuvarande placering kan man anta att den borde ha ritats in eller åtminstone ha antytts på fasaden.

Beskrivning inför åtgärder

Gravkoret är uppfört i öster i kyrkans förlängning med avfasade hörn och en fronton som markerar den östra gaveln där även en minnestavla sitter infäst. Gravkoret är uppfört av sandstenskvadrar i bandrustik med vartannat band något utskjutande vilket skapar ett extra djup och skuggeffekt. Taket är klätt med falsad kopparplåt över ett nätt takutsprång, taket kröns av en stenurna med huggna och förgyllda eldsflammar.

Fasaden uppvisade skador i form av bortsprängt stenmaterial i anslutning till fogarna. Stenarna är förbundna med järnklamrar som med tiden har angripits av rost och orsakat sprängning av material, vilket också kan ha förstärkts av frostsprängning. Gravkoret har tunna kalkstensfogar i de horisontella fogarna mellan kvaderstenarna där det genom fasadens artikulering skapas hyllor.

Kalkstensfogarna är inte ursprungliga utan har troligen tillkommit under 1900-talet i samband med fasadlagningar. Även stenfasa-

En av de stenar där en bit nyligen hade sprängts loss.

En av stenarna i fönsternischen har en spricka och en bit som är på väg att lossna.

Här syns två olika lagning sedan tidigare, på det övre bandet en gråare lagning som troligen är cementhaltig och i det nedre bandet en ljusare kalkbrukslagning.

En detaljbild på den Dachsbergiska gravhällen, där man kan ana skadorna på tåspetsen och strax till höger om den.

den har genomgått smärre lagningar över tid. Urfallet och förlorat stenmaterial har lagats med bruk av olika sammansättning vilket indikerar att renoveringsarbeten har utförts vid ett flertal tillfällen. I händelsehistoriken i kyrkokaraktäriseringen nämns dock endast ett tillfälle som avser gravkorets fasad, 1981 då fasaden rengjordes.

Den Dachsbergska stenen uppvisade skador i form av mindre sprickbildningar i kalkstenen och där också visst material hade gått förlorat.

Vidtagna åtgärder

Foglagningar

Bortramlade och löst sittande fogar omfogades. Anslutande fog och fogytan rengjordes med en smal och mjuk mässingsborste. Som fogbruk nyttjades Saint-Astier Puts & Murbruk NHL 3,5, 1:2, 0-4 mm, vilket är ett hydrauliskt bruk, i en fet blandning med en del kalk och två delar sand som har en kornstorlek 0-4 mm. Provgenomfördes på plats inför åtgärden för att fastställa rengöringsgrad och kulör på fogen.

Stenlagningar

Tillvaratagna urfallna stenar och löst sittande stenmaterial återsattes med stenlim. Det var sammanlagt fyra stenar som limmades. Stenlimmet var av fabrikat Billys Stenlim Tixo, som är ett tixotrop tvåkomponentslim på polyesterbas anpassat för limning på vertikala och hängande ytor. I detta moment tog entreprenören hjälp av stenkonservator Cecilia Strömer, som var på plats för andra arbeten och som även deltagit i inledande diskussioner inför ansökan.

Tre partier där sten saknades lagades med stenlagningsbruk. I de partier där lagningen gick över flera stenar markerades den ursprungliga skarvlinjen mellan stenarna i bruket. Det nyttjade bruket, St. One stenlagningsbruk, är baserat på Saint-Astier NHL-kalk, vitcement, lättballast och sand samt en liten mängd vidhäftnings- och hydrofoberande tillsatser. Flera prover utfördes för att få en kulör på bruket som var avstämd mot den befintliga stenen. Då det var svårt att få en kulör som passade generellt då även stenens färg varierar retuscherades lagningarna och synliga fogar med pigmenterat kalkvatten. Även några äldre iögonfallande lagningar rengjordes och retuscherades. Kalkvattnet pigmenterades med anpassat jordäkta pigment.

En järnklammer som är behandlad med blymönja.

Synliga järnklamrar i anslutning till löst stenmaterial rengjordes och behandlades med blymönja.

Arbetena utfördes av K-märkt Byggnadsvård.

Konservering Dachsbergiska porträttgravstenen

Under våren 2021 genomfördes även konservering av porträttgravstenen som sitter infäst i långhusmuren i anslutning till koret, arbeten som länsstyrelsen lämnade tillstånd till 2019-10-10 dnr 833-8232-2019. Arbetena utfördes och dokumenterades av stenkonservator Cecilia Strömer och omfattade rengöring av hela hällen samt partiella lagningar av skador. De genomförda arbetena beskrivs närmare i en särskild rapport, se bilaga 2.

Sammanfattning

Utförda arbeten

- rengöring och omfogning av horisontella kalkstensfogar
- fästning av löst stenmaterial
- kalkbrukslagningar där stenmaterial saknades
- rengöring och patinering av äldre lagningar
- stenkonservering av David Dachsbergs porträttgravsten

Utvärdering

Slutbesiktning av de utförda arbetena genomfördes den 21 juni 2021. Vid besiktningstillfället deltog, från pastoratet Lars Andersson, Michael Hjert, K-märkt Byggnadsvård samt antikvarie Britt-Marie Börjesgård, länsmuseet.

Församlingen hade utsett Jönköpings läns museum, Britt-Marie Börjesgård till antikvarisk medverkande. Vid besiktningen noterades att arbetena inte var helt slutförda. Det var några fogar med dålig vidhäftning som skulle göras om och de utförda brukslagningarna skulle ljusas upp något med pigmenterat kalkvatten. Vid besiktningen bestämdes att även några av de äldre lagningarna skulle åtgärdas då de var mörka i förhållande till omgivande sten. De lösa stenarna har återfästs av stenkonservator Cecilia Strömer. Entreprenören har lämnat en materialspecifikation.

Länsmuseets generella synpunkt var att arbetena var väl utförda. De slutförda arbetena hade genomförts på ett antikvariskt tillfredsställande sätt och godkändes därför.

Antikvariska iakttagelser och noteringar

Arbetenas omfattning och metod

Initialt diskuterades en generell rengöring av fasaden och omfogning av samtliga fogar. Den först kontaktade entreprenören menade att man var tvungen att hugga ur stenarna för att få fogarna att sitta. Det var ett ingrepp som inte kändes relevant och alltför hårdhänt då de synliga kalkstensfogarna inte är ursprungliga utan troligen har tillkommit under 1900-talet i samband med fasadlagningar.

Stenfasaden är vid byggnationen satt med järnkramlor och utan synliga fogar. Fasaden är utformad för att vara mycket distinkt och tydlig i sitt skuggspel.

Även frågan om generell rengöring omprövades då sandsten är en förhållandevis porös sten och även rengöring kan innebära en förlust av material i ytan.

De nu genomförda åtgärderna är att se som underhåll och som skydd för fasaden så att vatten inte ska tränga in i de horisontella fogarna. Insatsen kan förhoppningsvis göra så att inte fler kramlor ska rosta och bryta sönder stenen. Fogarna kommer att behöva åtgärdas igen, men fasadstenen lämnades intakt.

Eventuellt skydd av Dachsbergiska gravstenen

I rapporten över genomförda konservatorsinsatser lyfter konservatorn frågan om eventuellt behov av skyddstäckning av stenen under vinterhalvåret för att undvika framtida förlust av material.

Åtgärden är säkert rimlig, men behöver utredas vidare för att se om det går att hitta en lösning som fungerar både praktiskt och estetiskt och inte inverkar menligt på andra kulturhistoriska värden.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr (fasad):.....	433-8812-18
Länsstyrelsens dnr (konservering):.....	433-8232-19
Jönköpings läns museums dnr:.....	249/2018
Byggherre:	Byarums pastorat
Projektledare:.....	Lars Andersson
Entreprenör:	K-märkt Byggnadsvård, gnm Michael Hjert
Konservator:	Strömer Stenkonservering, gnm Cecilia Strömer
Antikvarisk medverkan:.....	Britt-Marie Börjesgård
Rapportansvarig:	Britt-Marie Börjesgård
Rapportgranskning:.....	Anders Franzén
Län:.....	Jönköpings län
Kommun:	Vaggeryds kommun
Socken:.....	Byarums socken
Fastighetsbeteckning:.....	Byarum 2:1

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Arkiv

Jönköpings läns museum (JLM)

Handlingar rörande Byarums kyrka

Riksarkivet

Skrivelser till Kungl Maj:t. Handlingar rörande Byarums kyrka.

Tryckta källor och litteratur

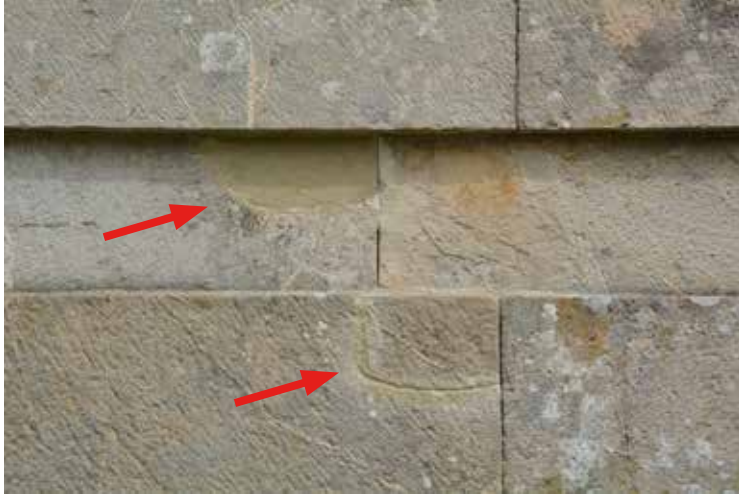
Persson, Einar. 1966. Den Dachsbergiska släktgraven i Byarums kyrka.
Årsskrift 1966. Byarums hembygdsförening.

Sörensen, Mattias. 2006. *Kulturhistorisk karakterisering och bedömning
Byarums kyrka*. Jönköpings läns museum, byggnadsvårdsrapport
2006:34.

Bilaga 1. Bildbilaga

Fotografier tagna i samband med slutbesiktningen den 21 juni samt vid en extra besiktning efter slutförda arbeten den 30 juni 2021.

Slutbesiktning:

På det nedre bandet syns en återlimmad sten och på det mellersta bandet en omgjord lagning, södra fasaden.

Omgjord lagning, södra fasaden.

Delar av fogen hade inte fäst som den skulle.

Översikt från söder.

Översikt från sydost.

Översikt från nordost.

Flera äldre lagningar på den norra fasaden uppmärksammades i samband med slutbesiktningen, då de var förhållandevis iögonfallande i kulören.

På den östra fasaden uppmärksammades en äldre lagning, då den var mörkare än omgivande sten och att den gick över två stenar utan markerad skarv.

Efterbesiktning:

Samma lagning vid efterbesiktningen efter patinering och en gjord ristning i linje med de ursprungliga stenarnas skarv.

Fogarna vid ombesiktningen.

Översikt norra fasaden, flera gamla lagningar har patinerats för att inte vara lika iögonfallande.

Översikt södra fasaden, lagningar och partier av fogarna har patinerats.

Bilaga 2. Konserveringsrapport

Småland
Vaggeryds kommun
Byarums kyrka
Porträttgravsten

Rapportdatum 2021-06-21

Konserveringsrapport

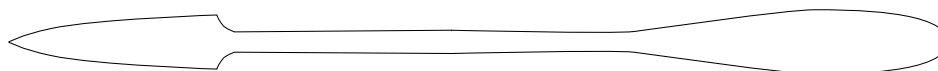
Konservering av porträttgravsten David Dachsberg, Byarums kyrka, Växjö stift, Vaggeryds kommun, Jönköpings län, Småland

2021

Porträttgravsten
David Dachsberg
Byarums kyrka
Efter konservering.
Foto: C. Strömer 2021

"HER VNDER LIGGER BEGRAFVEN DEN EDLE OCH WÄLBÖRDIGH DAVID DACHSBERG, TIL MÖLNA OCH MIÖHVLT, HVILKEN HAFVER TIENT HENNES KONGL : MAIJ 3 : OCH SVERIGES CRONO, FÖR EN KRIG 3 MAN OCH ÖFVERSTLEV TNAMPT ÖFVER WÄRF VADHE DRAGONER, OCH EET REGEMENTE TILL FOOT I SMÅLANDH, VTHI SAM FELTO 38 ÅHR, BÄDHE VTHI LYFLENSKE , PRYSKE, TYSKE OCH NV SISTE DASKE KRIGET, SÄSOM OCH STÄTHÅLLARE PÅ WASTENA SLOTT : SÄ OCH INSPECTOR ÖFVER KRIGSMANS HVSET HVILKE I GVDHI AFSOMNADE DEN () ÅHR 16() SAMT HANS ELSKELIGE KLÄRA HVSFRI, DEN EDLE OCH WÄLBÖRDIGE FRI REGI NA VON KANTEN SOM AFSOMNADE DEN () ÅHR 16() OCH THERAS WÄLB 3 LIF 3 ARVINGAR GVDHI GIFVE THEM EEN FRÖGDEFVLL VPSTÄNDELSE".

Småland
Vaggeryds kommun
Byarums kyrka
Porträttgravsten

Konserveringsrapport

Konsivering av porträttgravsten David Dachsberg,
Byarums kyrka, Växjö stift, Vaggeryds kommun,
Jönköpings län, Småland

.....
Gravvårdarna konserverades av konservator Cecilia Strömer,
Strömer stenkonsivering 2021. Antikvarisk medverkan av Britt-Marie Börjesgård,
Jönköpings läns museum

Skadebeskrivning

Reliefen är detaljrik men börjar vittra främst i nederkant av figurerna och i textpartiet.
Där förekommer materialförluster, exfoliering (ytan skalar av) och lösa delar.
Kalkstenshällen är måttligt beväxt med lav.

Åtgärder

- Hällen rengjordes från lav med handverktyg. Därefter sprutade hela hällen med 75% etanol
- Lösa delar limmades med stenlim.
- Exfolieringar injicerades med Paraloid B72
- Tekniska lagningar; sprickor lagades med infärgat stenlagningsbruk.

Detaljbild av porträttgravsten över David Dachsberg, Byarums kyrka
Före och efter konservering. Foto: C. Strömer 2021

Småland
Vaggeryds kommun
Byarums kyrka
Porträttgravsten

Underhåll

Gravhällen penslas/sprutas varje år med 75% etanol för att förhindra återväxt av lav och alger. Det är viktigt att inte lav och mossa börjar växa på stenytan då den på sikt ger svåra skador. Sprickor och lösa delar uppmärksammas.

Observera att kalksten är en mycket vittringsbenägen bergart och kommer fortsätta att vittra även efter konserveringen. De bör därför skyddas med en övertäckning på vintern för att dels förhindra att vatten fryser i stenen dels begränsa påväxten av lavar och alger. En övertäckning förlänger vårdens livslängd och den utförda konserveringen.

Produkt och materialbeskrivning

•Kalkstenslagningsbruk

Sammansättningsuppgifter:

Lagningsbruket består av en torrdel och en våtdel.

Torrdelen består av sex delar kalkstenmjöl och en del bindemedel. (6+1)

Bindemedlet består av en del grå byggcement samt en del Gullex murcement. (1+1)

Det torra lagningsbruket blandas med akrylatdispersion.

Lagningsbruket går att lösa med aceton.

Tillverkare: Stenteknik Gotland

•Akrylatdispersion

Sammansättningsuppgifter:

Metylmetakrylat och 2-etylakrylat uppblandad i vatten en 10% lösning

Akrylatdispersionen går att lösa i aceton.

Tillverkare: Stenteknik Gotland

•Stenlim (tixo, pasta och inject)

Sammansättningsuppgifter:

(2) - komponentlim av en eller två omättade polyesterhartser lösta i 10-30 % styren. Pasta innehåller olika mineraliska fillers.

Härdare av 50% bensonylperoxid i konsistensgivare.

Tillverkare: Stenteknik i Haninge

Paraloid B-72

Sammansättningsuppgifter:

Akrylharts. En co-polymer som bildats av monomererna metylakrylat och etylmetaakrylat.

Paraloid är lösligt i te.x etanol, aceton, xylen och toluen.

Tillverkare: Röhm & Haas.

•Ecosolv A

Sammansättningsuppgifter:

Etanol 60-70% /Isopropanol 30-40%

Tillverkare: Solveco AB Rosersberg

Under våren och sommaren 2021 genomfördes underhålls-
arbeten på sandstensfasaden till det von Sethska gravkoret
vid Byarums kyrka.

Under samma period genomfördes även stenkonserve-
ring av den Dachsbergiska gravhällen som sitter inmurad i
den södra korsarmens östra fasad.

